

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ

О АРХИТЕКТУРИ
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПОСЛАНСТВА
У АНКАРИ

Препрезентативни Краљев двор на Дедињу (1924–1929), саграђен по наруџби краља Александра I Карађорђевића, током свих осам деценија постојања изазива велико интересовање најшире културне јавности. Због политичко-безбедносних ограничења дуго недоступан, његов архитектонски склоп је тек крајем прошлог столећа почео да се историографски истражује.¹ Томе је погодновало и систематизовање изворне техничке документације у архивима Југославије и Србије,² као и одлука да се двор чешће отвара за посете стручњака.

Досадашња истраживања су у великој мери осветлила историјску генезу тог знаменитог резиденцијалног здања, намењеног становању краљевске породице, повременим свечаностима и пријемима. Иницирана првим историографским прилозима, тумачења ауторских, функционалних, урбанистичких и идеолошких аспеката архитектуре старијег дедињског двора, последњих година су знатно обogaћена.³

Утврђено је да Краљев двор представља стожерну тачку ширег дворског комплекса, уобличеног са елементима пејзажне архитектуре.⁴ На његовом архитектонско-урбанистичком уређењу радило је више страних и домаћих уметника под надзором краљевог библиотекара Сергеја Смирнова.⁵ У расветљавању појединачних доприноса ангажованих стручњака, за сада је најмање растумачена улога аустријског дизајнера Бернарда Лудвига,⁶ чијим би се истраживањем пажња неминовно усмерила и на сличне краљевске резиденције изграђене током првих деценија двадесетог века у Румунији.⁷

Установљено је да је архитектуром двора, која обједињује традиционалне елементе народне балканске варошке куће и европске аристократске виле у природи,⁸ примарно изражен српски владарски идентитет монарха,⁹ да су показане његове склоности према руској империјалној уметности,¹⁰ али и општејугословенске културне тежње, наглашене у стапању елемената

архитектуре и скулптуре различитих области државе којом је руководио.¹¹ Накнадном изградњом Белог двора и низа помоћних објеката, комплекс је дефинитивно заокружен.¹²

У историографији је такође напоменуто да је архитектура старијег дедињског двора инспирисала пројектанте неколико државних здања различитих намена, стилски блиских фолклоризованој варијанти националног стила,¹³ развијаној под непосредним утицајем краља и његових идеолошких истомишљеника.¹⁴ Унутар тог корпуса за сада су издвојени Државни хотел на Авали (1931), поједини конкурсни пројекти за Бели двор на Дедињу (1934), југословенска посланства у Анкари (1932–1936) и Софији (1935–1941),¹⁵ а могу им се придодати пројекти амбасаде у Тирани (1938) и поједини соколски домови у матици.¹⁶ Повезују их типски и композиционо сродна решења, стилски, реторички и пејзажно усаглашеног садржаја. Међу таквим објектима истиче се Југословенско посланство у Анкари, јер најпотпуније одражава програмске идеје заступљене на дедињској резиденцији.

Архитектура дипломатских представништава (амбасада и конзуларних одељења) Краљевине СХС/Југославије, стационираних у државама са којима су у раздобљу између светских ратова неговани приоритетни политички контакти, домаћој културној јавности је недовољно позната и историографски скромно истражена. Југословенска посланства у иностранству, укључујући и петнаестак подигнутих у раздобљу након Другог светског рата, неоправдано су остала на маргини досадашњих проучавања. Због безбедносно осетљиве намене дипломатских објеката и високих трошкова које на различитим континентима налаже систематично истраживање њихове архитектуре, тумачи наше новије градитељске прошлости нису поклонили довољно пажње том специфичном типу државних зграда. Реч је о корпусу репрезентативних здања које је југословенска држава током свог постојања (1918–1991) подигла у иностраним престоницама широм света, али који још увек није ни иницијално евидентиран.¹⁷

Изграђене у мањем броју земаља у периоду између светских ратова, а у већини после Другог светског рата, зграде амбасада су рељефно одсликавале спољнополитичку оријентацију југословенске државе, њену културну шароликост и социјалну мултиетничност, укључујући и конструктиван партнерски став према земљама домаћинима. На њиховим фасадама се могу уочити и ознаке ужих, преовлађујућих владарских и архитектонских идеологија, које су биле заступљене у домаћем градитељству током њиховог подизања, као што је случај са „Александровом“ варијантом фолклоризованог националног стила.

Сл. 1. Краљев двор на Дедињу, разгледница

За разлику од југословенских амбасада изграђених у свету,¹⁸ домаћи историографи су више пажње поклонили архитектури дипломатских представништава страних земаља распоређених у централној зони Београда. Највише је писано о амбасадама Француске и Италије, док су посланства Велике Британије и Чехословачке такође издвојена.¹⁹

Због пословичног недостатка финансијских средстава, скромног буџета за подизање нових амбасада (углавном омогућаваних путем кредита), у већини пријатељских земаља између два рата Министарство иностраних послова Краљевине СХС/Југославије није било у стању да гради нове зграде, па је превасходно изнајмљивало (ређе куповало) адекватне постојеће објекте, прилагођавајући их намени резидентног дипломатског седишта. Међу малобројним југословенским амбасадама изграђеним у иностранству у том политички веома бурном периоду, чије су противречности кулминирале Другим светским ратом, репрезентативном архитектуром истиче се посланство у Анкари, чије је грађење завршено 1936. године, а потпуније унутрашње уређење окончано пред сам рат. Реч је о значајном остварењу новије српске архитектуре, предуго заобилаженом у научној историографији. Пројектант тог упечатљивог комплекса, који и данас адекватно служи сврси, био је Коста Ј. Јовановић, првенствено познат као аутор маузолеја династије Карађорђевић – парохјалне цркве св. Ђорђа на Опленцу (1909–1936).²⁰

Грађење југословенског посланства у Анкари имало је прворазредан политички, економски и културни значај за развој међудржавних односа Краљевине Југославије и Републике Турске. Урбанистичким положајем и специфичним стилским атрибутима, издвојило се међу резиденцијалним и јавним здањима нове турске престонице Анкаре.²¹

Нагло секуларизована, знатно опорављена од последица ослободилачког рата од колонијалних сила (1919–1923) и међународно призната,²² Турска је у југословенској спољној политици од средине двадесетих година заузимала све важнију улогу. Корените политичке, социјалне и културне реформе спроведене у Турској након њене унутрашње консолидације, привукле су пажњу бројне муслиманске популације у Југославији,²³ али и интересовање естаблишмента за друштвену климу дојучерашње регионалне силе, вековног непријатеља и главног завојевача. Поред муслиманских верника и представника политичке елите Југославије, нова Турска је нарочито привлачила пажњу новинара, публициста и научника оријенталиста. Заступници убрзане модернизације у обе земље видели су у кореним „позападњавању“ својих друштава погодан паралелизам, вишеструко подстицајан за потискивање преовлађујућег конзервативизма.²⁴

Државне и економске везе између Краљевине СХС и Републике Турске осетно су ојачане након званичног успостављања дипломатских односа 28. октобра 1925. године.²⁵ Руководство Турске је високо уважаваало неутралност Југославије у турско-грчком рату, завршеном изгоном грчког становништва из Мале Азије након војног пораза Грчке.²⁶

Крајем двадесетих и почетком тридесетих година, у контексту стратешких интереса југословенске државе на Балкану и у источном басену, изложене све већим притисцима ревизионистичких средњоевропских земаља и Мусолинијеве Италије, сарадња са Турском показала се као просперитетна. Ради одржавања равнотеже у осетљивим трансевропским и регионалним односима, везе између двају естаблишмената постепено су добијале приоритетан политичко-пропагандни значај.

У својој спољној политици, краљ Александар је односима на Балкану давао предност, покрећући иницијативе под слоганом „Балкан – балканским народима“.²⁷ Уместо неповерења и слепог приклањања диктатима великих сила, залагао се за политичко приближавање и функционалну сарадњу балканских земаља, по могућству интегрисаних у војни одбрамбени савез. Отуд не чуди што је 18. јуна 1935. угледни државни архитекта Петар Ј. Поповић,²⁸ у дужем говору о архитектонским подухватима „блаженопочившег“ југословенског монарха, пре његове ујединитељске националне улоге, управо глорификовао политику повезивања балканских народа у савез.²⁹

Дуго несређени, оптерећени многобројним граничним и историјским споровима, односи између највећих балканских земаља су крајем двадесетих и почетком тридесетих година знатно унапређени. У новом геостратешком контексту већина наслеђених несугласица привремено је потиснута у други план. Светска

економска криза, као и потреба за превазилажењем историјских суревњивости које су потхрањивали италијански и француски интереси, додатно је појачала унутарбалканску сарадњу. Увођењем институције Балканске конференције, по узору на Друштво народа, тај процес је и озваничен. На тим конференцијама, које су превасходно заседале у комисијама, промовисана је равноправност балканских народа, афирмисана њихова пуна сувереност, као и начело узајамног ненападања и оснивања царинског савеза. Њихов најзначајнији резултат остварен је 4. фебруара 1934. године, парафирањем пакта између Југославије, Турске, Грчке и Румуније.³⁰

Политичко зближавање двеју пријатељских земаља и њихових ауторитативних челника, краља Александра I Карађорђевића (16. 12. 1888 – 9. 10. 1934) и Мустафе Кемала Ататурка (12. 3. 1881 – 10. 11. 1938), првог турског секуларног председника и одлучног друштвеног реформатора,³¹ ојачано је током одржавања балканских конференција (1930. и 1931. године), а поготово приликом службене посете југословенског монарха Турској 4. октобра 1933. године. Одраније ангажовани, новинари и публицисти су још ревносније обавештавали југословенску јавност о збивањима у Ататурковој Турској, међу којима су предњачили дописници дневних листова.³²

Јавни и приватни живот, херојска војничка каријера и радикалне државничке реформе турског лидера Гази Мустафе Кемал-паше (одлуком Велике народне скупштине од 24. новембра 1934. и званичног Оца турске нације – Ататурка), привлачиле су нарочиту позорност југословенске јавности. Средином двадесетих, Ататурк је за кратко време постао готово митска, ауторитативна парадигматска фигура на Балкану и у Азији, симбол успешног војсковође, мудрог државника и националног реформатора. Занимљиво је да је Ататурк у Југославији добио знатан публицитет и масовне симпатије много пре него у медијски развијенијим европским земљама. Након прилога који су описивали догађаје из турске револуције и ослободилачког рата, и појаве књижевних дела са том тематиком,³³ логично је што се прва монографија о Ататурку појавила у вишенационалном Сарајеву (аутора Максима Сваре, 1931. године. у издању Исламске деоничке штампарије).³⁴ Појава Сфорцине монографије о „неимарима савремене Европе“, у којој је Ататурк оквалификован као одлучни „диктатор-реалист“,³⁵ додатно је увећала популарност турског председника. Убрзо је објављен и веома читани есеј Стевана Симића у часопису *Живой и рад* за 1932. годину, у којем је Ататурк заслужено проглашен „највећим реформатором садашњице“. Тај прилог је због великог интересовања јавности у другом издању одштампан као посебна публикација.³⁶ Исте године објављена је и монографија *Турска* од Живка Топаловића, у којој је Ататуркова реформаторска мисија детаљније описана.³⁷

Сл. 2. Амбасадор
Лазаревић са
сарадницима испред
посланства у Анкари
(из збирке Милоша
Јуришића)

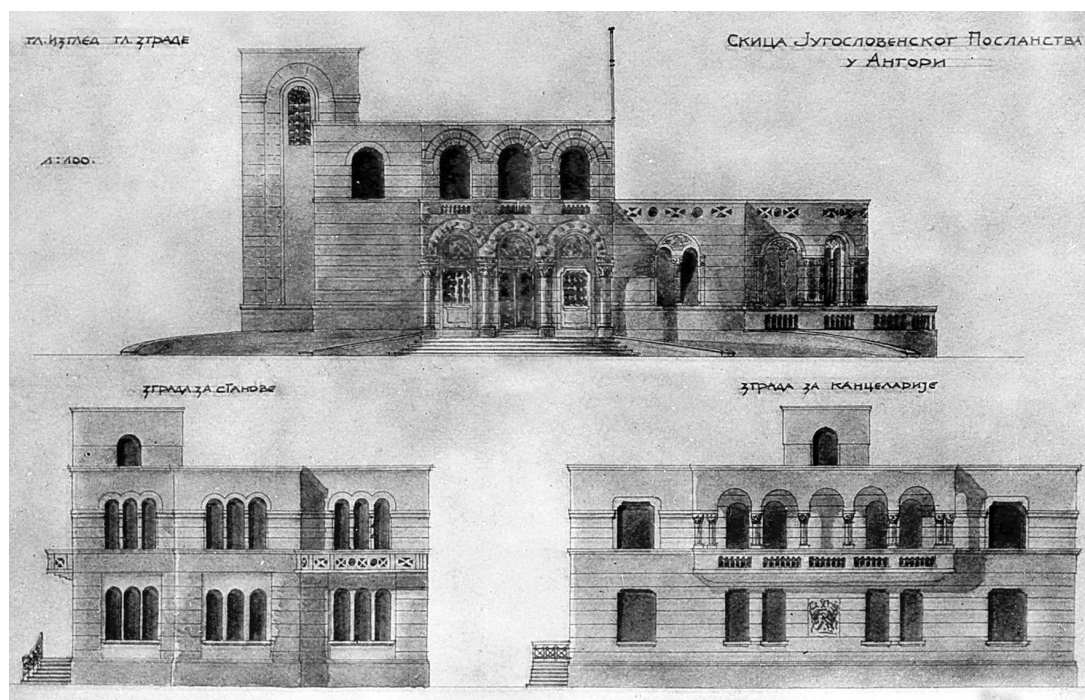

У наредним годинама, број публицистичких прилога се повећавао, нарочито оних који су коментарисали све живљу политичку, економску и културну сарадњу двеју земаља, подсећајући на присно лично пријатељство између двојице државника, посебно истицано после атентата на краља Александра у Марсељу почетком октобра 1934. године.³⁸ Процес Ататуркове популаризације, хероизације и фаворизовања као искреног савезника Југославије кулминирао је објављивањем монографије *Ататуркова Турска* М. Световског, у издању Балканског института, пред изненадну смрт турског председника крајем 1938. године.³⁹

Пријатељство двојице владара, засновано на дубоком међусобном поштовању историјских војничких заслуга, личним симпатијама и спољнополитичким интересима, зачето кроз званичну кореспонденцију (интензивирану од 1930. године) и непосредне сусрете,⁴⁰ пажљиво је неговано до Александрове неочекиване погибје, да би потом, све до Ататуркове смрти, као и у годинама после ње, било стално наглашавано у дипломатским извештајима и медијима.⁴¹ Два владоца су се током година присне сарадње толико зближила да су се побратимила, поставши тесни војни савезници и искрени политички истомишљеници. Ататурк је увек истицао да су Срби имали право да створе снажну балканску државу Југославију „заслужујући је на бојном пољу, бранећи своју земљу и част против знатно бројнијег и оружаном снажнијег непријатеља“.⁴²

Симпатије официјелних југословенских кругова и шире јавности према Турској и њеном лидеру Ататурку нису биле случајне, а ни историјски неутемељене. Након векова изразитог антагонизма према отоманским завојевачима, успех Ататуркове реформаторске мисије, која је резултирала укидањем феудалног експанзионизма, Србима је донео значајно емотивно олакшање. Уместо да и даље стрепе од „дива на умору“,⁴³ у новој Турској су препознали погодног партнера за стварање балканског савеза и јачање властитог регионалног утицаја. Векови заједничке историје, испреплетане многим нитима, оставили су дубоког трага, постајући темељ за нове, овог пута мирнодопске, политички равноправне иницијативе.

На процес Ататуркове глорификације у Александровој Југославији, делимично потпомогнут и пропагандним механизмима државе, при чему је било и медијских претеривања, утицао је и упадљив паралелизам у биографијама двојице државника. Као војници, неustraшиви на бојном пољу, али и енергични владоци самодршци, лако су се разумели по питањима унутрашњег уређења својих земаља и јачања заједничког спољнополитичког положаја. Отуд су гласне објаве о „импозантном пријатељству“ двеју држава настављене и у годинама након Александрове смрти, а да савез не би слабио, организоване су честе узајамне посете председника влада, министара, високих официра, посленика културе, науке и уметности. Тако је, на пример,

Сл. 3. Димитрије Јуришић, скица посланства у Анкари (из збирке Милоша Јуришића)

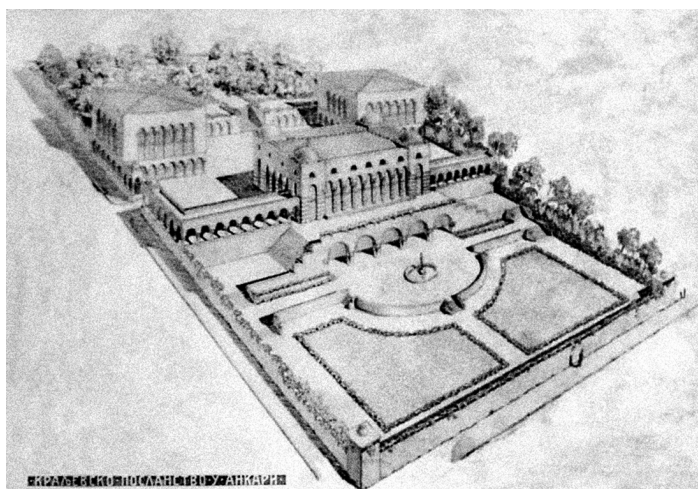
у Музеју кнеза Павла 1937. године одржана велика изложба турске књиге и сликарства.⁴⁴ Пракса међубалканског и југословенско-турског повезивања настављена је у многим областима.⁴⁵

Почетком тридесетих година, у контексту растуће сарадње двојице лидера, коју је загребачка штампа провокативно оквалификовала као „дојучерашње непријатеље“ (иако се у српско-турским ратовима у другој деценији века на бојном пољу нису непосредно сучелили),⁴⁶ требало би посматрати и амбициозни концепт архитектонског уређења Југословенског посланства у Ататурковој Анкари. Идеолог читавог подухвата био је Бранко Лазаревић (1883–1961), угледни српски естетичар и дипломата,⁴⁷ од 1934. амбасадор Југославије у Турској.⁴⁸ Има индиција да је још пре именовања на функцију у договору с краљем уредио да архитектура посланства упадљиво опонаша морфолошко-структурни образац примењен на луксузној дедињској резиденцији. Као одлучни заговорник идеологије примордијалног југословенства, поборник народног епа и враћања старим словенским и балканско-илирским „врелима“, у концепту балканске варошке куће динарског типа уклопљене у пејзаж видео је пожељну архитектонску парадигму савременог државног идентитета.⁴⁹ И у бројним огледима је напомињао да југословенски идентитет треба тражити на раскршћу источних и западних стремљења, јер је „југословенски Балкан на вододелници та два духа“.⁵⁰ По окончању дипломатског ангажовања у Анкари, преузео је амбасадорски положај у

Аустрији, настављајући да пропагира југословенске идеје. Занимљиво је да пројекат породичне куће за супругу Радмилу (поверен архитекти Александру Ђорђевићу 1937. године), изграђене на углу престоничких улица Андре Николића и Нове током његовог бечког мандата, сем кровног покривача од ћерамике, нема елементе ниједне варијанте националног стила.⁵¹

Парадигматска улога дедињског двора показала се у Анкари политички оправданом, јер се знало да турски лидер гаји нескривене симпатије према југословенском суверену и његовим регионалним залагањима. Показивањем „тековина“ Александровог укуса на Ататурковом терену, продубљивало се пријатељство двојице владара, склоних да властита идеолошка опредељења рељефно истичу у официјелној архитектури, у чему се нису разликовала од других диктатора свог времена. Ататурк је искрено уважавао архитектонски стил југословенског посланства, сматрајући га адекватним изразом културног идентитета Александрове државе.

Након марсељског атентата и нестанка главног мецене, посланство је прерасло у симбол Александровог државничког и градитељског завештања. На вест о погибији свог великог политичког пријатеља, Ататурк је чак и заплакао. Иако лично опредељен за модернизам у архитектури државних резиденција и владиних здања, која је масовно подизао широм Анкаре, наклоност према Александру и његовој регионалној улози допринела је да делимично потисне своје градитељске предилекције. Познато је да је становао у оближњој

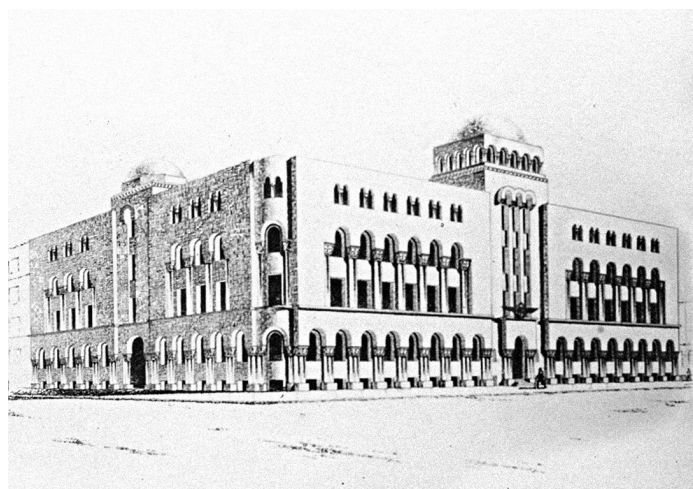

Сл. 4. Миладин Прљевић, перспективна скица
посланства у Анкари (из збирке Александра
Кадијевића)

строго модернистички пројектованој резиденцији (арх. Клеменц Холцмајстер, 1930–1932), како би дао лични пример и показао доследност у реформаторској политици свеобухватне модернизације.⁵²

Након што је Ататурк Краљевини Југославији почетком тридесетих година поклатио обухватну правоугаону парцелу у елитном кварту града Јеникеј, на падинама Чанкаје (узвишења по којем је цео тај крај добио име), сходно закону о уређењу представништава у иностранству,⁵³ у Министарству грађевина је почетком 1932. организован ужи позивни конкурс за комплекс посланства. На њему је победио арх. Коста Ј. Јовановић, с радом припремљеним још 1931. у пожељном „народном“ духу.⁵⁴ На том конкурсy, о којем има веома мало сачуваних података, поред Јовановића учествовали су Војин Симеоновић и Миладин Прљевић.⁵⁵ Новооткривени рад архитекте Министарства грађевина Димитрија Јуришића, на исту тему из 1930. године,⁵⁶ указује да су унутар архитектонског апарата Александрове државе и под његовим надзором знатно раније почеле припреме за пројектовање анкарског посланства.

Упркос евидентним квалитетима, сачувани пројекти Прљевића и Симеоновића⁵⁷ нису довољно подражавали структуру незванично установљеног модела, потенцирајући монументалистичку (Симеоновић) или сведенију (Прљевић) симбиозу модернизоване исламике и неовизантине. Иако се Прљевић, за разлику од Симеоновића, непосредније прилагодио павиљонском распореду објеката и рељефу парцеле, његово решење није могло да се мери с Јовановићевом евокативно конкретнијом концепцијом. Уместо контекстуализма којим би се показала наклоност према земљи домаћину и њеној традицији, одабрано је решење које превасходно

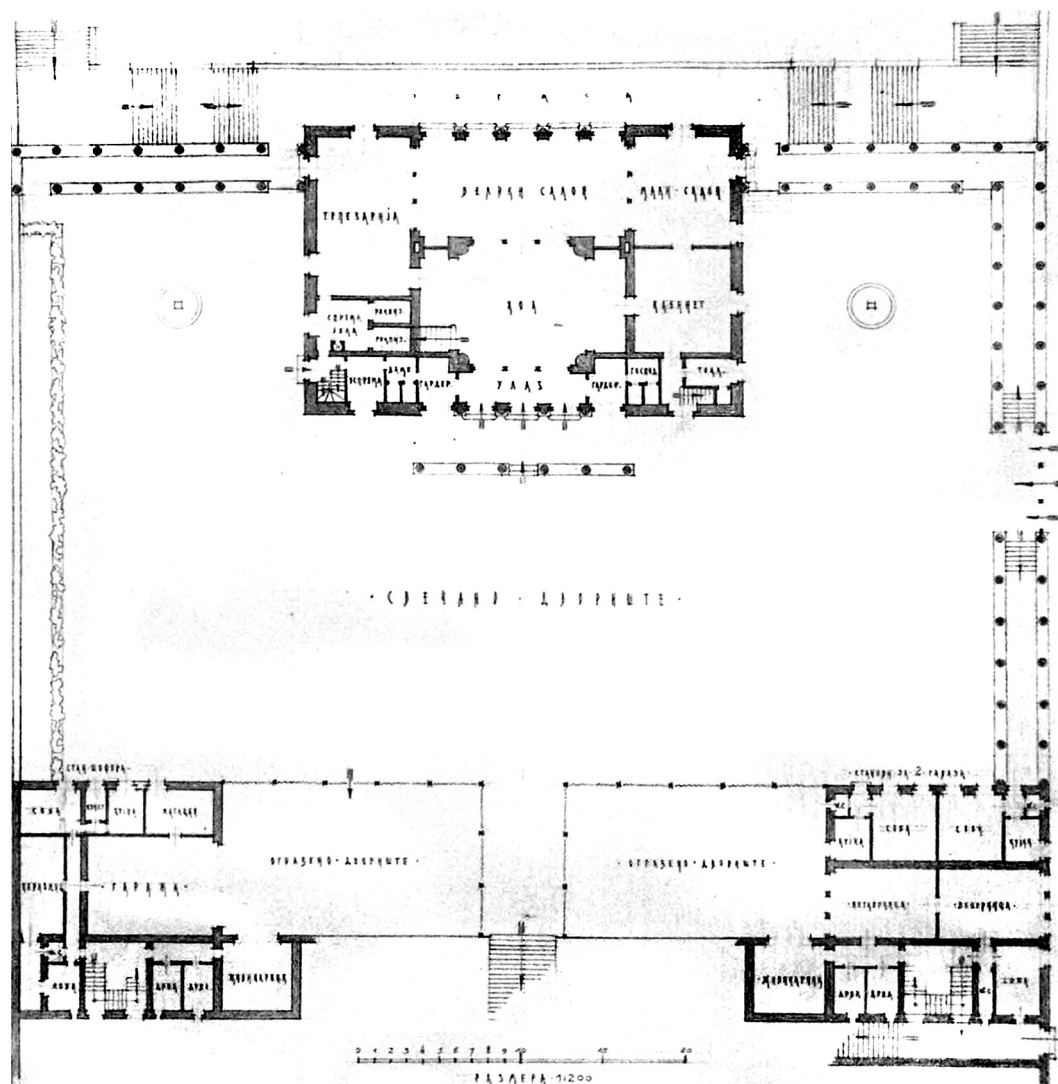

Сл. 5. Војин Симеоновић, плански у Анкари,
пројекат (из збирке Александра Кадијевића)

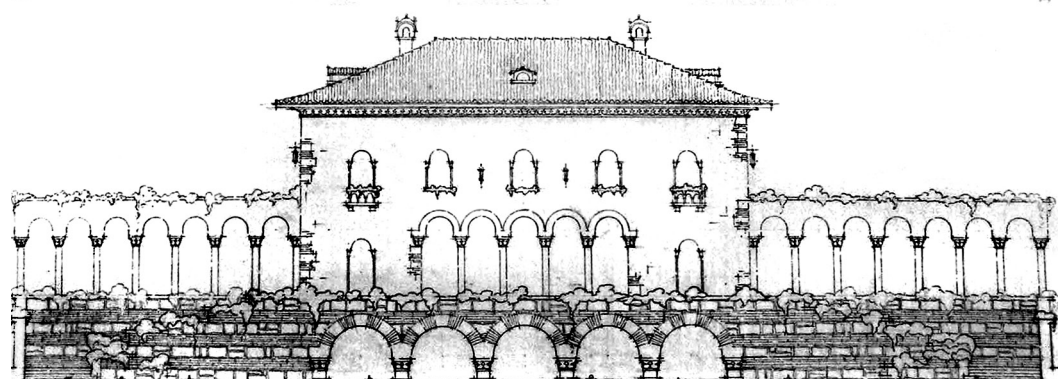
презентује идентитет сопствене државе. За разлику од постсецесијског оријентализма, који би укључивао и благе, али у Анкари непожељне византијске асоцијације, истакнут је општебалкански „народни“ карактер здања, који је у очима турских званичника садржавао и трагове њиховог историјског идентитета, сагласне тежњама Александрове државе за већим регионалним утицајем и интегралним југословенством.

Концепцијски образац старијег дедињског двора, на који се упадљиво надовезао Јовановићев пројекат, у годинама краљеве диктатуре и економске кризе представљао је незванично најпожељнији вид исказивања југословенског државног идентитета. Интимна резиденција владара, слојевитог архитектонског проседеа, за кратко време је стекла доминантну парадигматску репутацију. На избор ње у Јовановићевој ауторској пројекцији у Анкари, као и у случају других значајних објеката, пресудно је утицало мишљење краља Александра, великог поборника „оживљавања и настављања старе српско-византијске уметности“.⁵⁸ Са друге стране, Јовановић се поново показао кадрим да правовремено препозна и најпластичније изрази идеолошка стремљења владајуће династије.

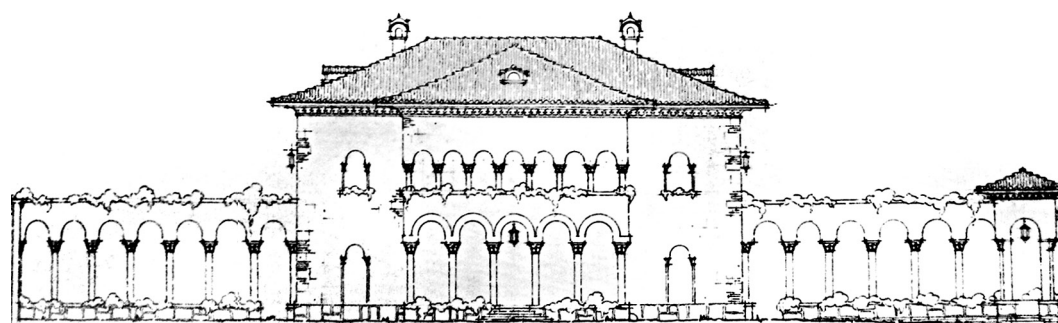
Коста Ј. Јовановић је рођен у Букурешту 2. марта 1881. године.⁵⁹ По завршетку Реалне гимназије у Београду наставио је школовање на Архитектонском одсеку Техничког факултета (1901–1909). За дипломски рад одабрао је пројекат Владичанског двора. У јавности се неочекивано истакао као победник другог конкурса за парохислалну цркву и маузолеј династије Карађорђевић на Опленцу, одржаног крајем 1909. године, непосредно пре званичног дипломирања. Његов нацрт петокупног храма, инспирисан споменицима византијског

Сл. 6. Основа ѓриземља
резиденције амбасадора
у Анкари (из ѓланойеке
Архива Јуѓославије)

Сл. 7. Дворишина
фасада резиденције
(из њланотијеке Архива
Јуџославије)

Сл. 8. Прочеље
резиденције (из
плановијекe Архива
Југославије)

културног круга (Светим апостолима у Цариграду и Светим Марком у Венецији), подржали су, поред краља Петра Првог и највиши инострани стручни ауторитети, Корнелијус Гурлит и Макс Ферстер.

Током Првог светског рата Јовановић је радио у Врховној команди српске војске. Пројектовао је Централну душевну болницу у Тополи 1918. године. Од 1920. је сарађивао у техничком предузећу „Обнова“, градећи мостове на Тиси код Титела и на Дрини код Љубовије. Био је редован члан Клуба архитеката УЈИА основаног 1920. године у Београду.⁶⁰

У свом невеликом, али значајном пројектантском опусу, Јовановић је са успехом развијао концепције новог српског стила, прилагођавајући их политичким интересима и културним стремљењима владајуће династије. Бавио се и стручном публицистиком и историографијом. Објавио је и запажено прегледно поглавље у првом тому корпуса *Serbian Orthodox Church* из серије *South Slav Monuments*, покренуте у Лондону 1918. године.⁶¹ Сарађивао је у *Стираринару*, дневном листу *Време* и другим часописима. Објавио је прилоге о старим црквама у Мојсињу и на Космају, споменицима у Београду и др. Преминуо је у Сарајеву, 24. јануара 1934, не дочекавши довршење свог другог великог грађитељског дела. Након његове смрти, руководеће послове на извођењу посланства у Анкари преузео је сплитски архитекта Иван Ивацић, тада саветник, а касније и начелник Министарства грађевина, вишегодишњи члан Режијског одбора за подизање Посланства у Анкари.⁶²

Анкара се по Ататурковим директивама од почетка двадесетих година прошлог века демографски вишеструко увећала и претворила у административни центар младе републике, прошаран широким булеварима, модерним четвртима и појасевима зелених површина.⁶³ Како је напоменуто, комплекс Југословенског посланства је подигнут на падинама брда Чанкаја у оквиру издвојене четврти Јеникеј, предвиђене за смештање већег броја страних амбасада. Од председничке палате до врха главног булеvara, у континуалном низу засебних парцела саграђено је мноштво посланстава, неретко раздвојених зидовима. Југословенска амбасада је изграђена на обухватној правоугаоној парцели између улица Чанкаја Ладеси и Ајраник Јолу, поред амбасаде Мађарске и Египта. За разлику од већине модернистички уобличених посланстава, међу којима се почетком тридесетих година издвојило совјетско,⁶⁴ амбасада Југославије се истакла романтичарски сликовитом, фолклоризованом стилском архитектуром.

Комплекс посланства, који се степенасто спушта у правцу главног булеvara, састоји се од неколико функционалних објеката, њихових претпростора и вртних површина, због чега и садржи елементе пејзажне

архитектуре. Иако су према првобитним плановима биле предвиђене три зграде у комплексу (зграда са канцеларијама, резиденција амбасадора и стамбена зграда), услед финансијских ограничења изведене су само прве две. Ангажовањем локалног предузимача Ацимана, посебног надзорног архитекта, као и повољним кредитима, редукцијом наруџби и доношењем дела грађевинског материјала из Југославије, подухват је дефинитивно окончан тек 1939. године. На канцеларијској згради додат је и спрат више.

Током радова се одустало од покривања крова амбасадорове резиденције француским црепом, јер то није одговарало стилској обради целине комплекса. На препоруку архитекта Ле Прадеа, аутора новоградње француског посланства у Анкари, амбасадор Лазаревић се одлучио за ћерамиду из Југославије.⁶⁵ У службеном извештају посебно је напоменуто да „главна зграда својом јаком концепцијом, стилском обрадом и правилним ситуирањем по општем мишљењу спада у ред најлепших монументалних зграда у Анкари“.⁶⁶ Сачуване су и фотографије из времена довршавања посланства на којима се види Бранко Лазаревић са особљем.⁶⁷

Прочеље амбасадорске резиденције је окренуто ка канцеларијској згради, док је дворишна страна усмерена ка главној улици, од које је деле врт и високи зид. Из техничког извештаја сачуваног у Архиву Југославије сазнајемо неке појединости које су проистекле из програмских основа пројекта, као и о одступањима од њега. Екстратериторијални карактер комплекса наглашен је оградним каменим зидовима (који одговарају тамошњим климатским приликама), распоређеним на свим странама парцеле. Предњи зид, окренут прометној авенији, обрађен је нешто богатије и то у стилу резиденције, како би се обезбедила визуелна усклађеност целине. Главна тераса, уређена на платоу око резиденције, претежно је изведена по првобитном плану, али *без аркада*, јер је отпала изградња треће зграде. Колски пут, који води од узвишеног улаза на парцелу до ниже постављене резиденције амбасадора, изведен је од правилних каменних коцака, јер је успон од зграде до пута веома висок. Уз терасу и пут прокопан је бетонски одводни канал, неопходан због јаког пада терена. Саграђена је и засебна једноспратна гаража, у чијем приземљу могу да се паркирају два већа аутомобила.

Према првобитним нацртима колски и пешачки улаз у комплекс уређен је са леве стране парцеле (на њеном средишту) и води директно на плато пред резиденцијом амбасадора. Но он није постао и официјелни улаз за странке које траже конзуларне услуге. Нису реализоване ни аркаде које су замишљене тако да фланкирају улаз и да га тремом повежу са резиденцијом, као ни тениски терени на највишем делу комплекса. Улаз за

странке је постављен испред двоспратне канцеларијске зграде, такође обликоване у траженом стилу модернизоване „српско-византинике“. Њене глатке фасаде се одликују омалтерисаним површинама, перфорираним полукружним прозорима наткривеним црвеним архиволтама. У приземној зони прочеља улаз је фланкиран двокрилним прозорима и наткривен лучном маркизом.

Лево од улаза утиснута је плоча с натписом да је дом посланства подигнут „лета господњег 1936. за време владавине Његовог Величанства Краља Петра II Карађорђевића под намесништвом Његовог Краљевског височанства Кнеза Павла Карађорђевића и Г. Г. др Р. Станковића и Др И. Перовића а под председништвом Краљевске владе Г. Др М. М. Стојадиновића“. На бочним фасадама се дуж спратова нижу полукружни прозори, компоновани у шест осовина. На појединим фасадама су спојени у низ, док су на другим одвојени уједначеним размацима. У духу фолклористичке концепције целине комплекса, кровне равни су и овде експанзивне, с функцијом засенчења зидних површина, широко наткриљујући последњи спрат.

Главна резиденцијална зграда се састоји од сутерена, приземља и спрата. Кубичног је облика, с различито обрађеним фасадама. У основи је централног плана (16 м x 16 м), а висина њеног прочеља износи око 20 м (до слемена је висока 16 м). Масивност сандучасте контуре здања ублажава сликовити двоструки трем на прочељу, аркадно развијен дуж обе спратне етаже, постављен као главни мотив композиције. Иза спољне приземне аркаде, лишене органске повезаности са главним одајама ентеријера, у нивоу зида се развија улазна петоделна аркада, док је на спрату пласиран седмоделни аркадни низ. Промене пластичког ритма знатно олакшавају доживљај масивне целине здања, уносећи разноврсност, формалну динамику и ефектне контрасте светла и таме.⁶⁸ Висина и ширина лука на бочним странама трема веће су од прочелне. На бочним странама ризалита у приземљу је отворен једноделан, а на спрату дводелан прозор. Остали двокрилни прозори на прочељу и бочним фасадама зграде плитко су удубљени у нише, и профилисани фланкираним прислоњеним стубићима.

Здепаста стабла стубова прочелног трема, одраније заступљена у српској архитектури националног смера, у контексту анкарске резиденције су својом архаизованом, пренаглашено деформисаном формом представљала идеолошки пожељну супротност дисциплинованом рационализму класичних стилских редова, чиме се истицало „киклопско“ доба југословенства, на којем је и почивало уверење о примордијализму као стабилном основу новопрокламоване нације.⁶⁹

Резиденцијално здање се истакло и наглашеном „петом“ фасадом, фолклористички осмишљеном са формом четвороводног крова, што је употпуњено ефектним таванским прозорчићима и високим димњацима са декоративним „капама“. Асоцијације на кнежевске конаке у Србији из прве половине деветнаестог века, као и на Краљев двор на Дедињу, више су него очигледне. Оне преовлађују у сфери екстеријера, док је концепт дедињског двора непосредније одредио програмски распоред унутрашњих просторија.

Недовољна истраженост историјских тековина народне архитектуре, карактеристична за време подизања анкарске и нешто старије дедињске резиденције, ангажоване архитекте је онемогућила да на поменутиим објектима прецизније разраде парафразе једнопородичне варошке куће из југословенских и балканских крајева. Отуд су узоре, подстицаје и решења претежно тражили у сфери слободних асоцијација, евокација и личних предилекција према некој од доступних грађевина – најчешће кнежевских конака из деветнаестог века, сачуваних на територији уже Србије, затим моравској сеоској кући са луцима, или у градским породичним кућама из национално мешовитих средина, у којима је оријентална градитељска традиција преовлађивала вековима. Са друге стране, да би задовољили једнако утицајне модернизацијске идеале, инспирисани и нововековним аристократским вилама у природи, унутрашњи распоред својих објеката осмислили су рационалније, употпунивши га најсавременијим техничким додацима.

Истакнутије на спољашњости, фолклористичке евокације заступљене су и у сегментима унутрашњег уређења анкарске резиденције. Распоред и величина њених просторија приближно су једнаки на свим етажама. Сутерен резиденције је подељен на погонску салу за загревање (смештену у централном делу, директно испод приземног хола), затим две кујне, перионицу, складиште за гориво, оставе, мање собе за кухарице и особље. У прочелној зони приземља, улазна зона је фланкирана двома гардеробама. Степенишни тракт је постављен у леви угао обухватног централног хола, главног комуникационог чворишта палате, преузетог из ренесансне и народне балканске традиције. Из хола се десно улази у радни кабинет амбасадора, затим у мали салон, а из њега у велики салон, и на крају у трпезарију. Наведена одељења се могу обићи у континуалном низу, јер су организована по систему просторне адиције, а могу се посећивати и директно из централног хола. Читаву унутрашњу декорацију приземља (укључујући и намештај, столарију, браварију, камин

Сл. 9. Канцеларијска зграда (снимио Александар Кадијевић, 2006)

Сл. 11. Детаљ pročеља резиденције (снимио Александар Кадијевић, 2006)

Сл. 10. Прочеље резиденције (снимила Гордана Мишровић, 2006)

и лустере), пројектовао је арх. Григорије Самојлов,⁷⁰ афирмисани универзитетски стручњак за српско-византијску архитектуру. На спрату, намењеном за интимне просторије амбасадорове породице, истичу се галерије постављене изнад све четири ободне стране хола, из којих се улази у три собе и два салона (на дворишној страни), једну велику собу, два купатила и трпезарију (на бочној страни).

Опште аналогije и паралеле уочљиве између зграде старијег дедињског двора и посланства у Анкари указују на њихову тесну идејно-естетску повезаност. Упркос просторно-димензионалним неуједначеностима, ови објекти композиционо, пластички и реторички упадљиво кореспондирају. Повезује их и садејство репрезентативне резиденцијалне и пејзажне архитектуре,

с том разликом што је комплекс у Анкари површински знатно мањи (парк са објектима има око два, наспрам 15 београдских хектара), док је по кубатури посланство скоро за две трећине мање од Краљевог двора (који обухвата 3.278 квадратних метара).⁷¹ Анкарски комплекс је лишен и озиданих сакралних целина (капела, храмова), разрађенијих комуникационих потеза и чворишта (широких тераса, дугачких аркадних тремова, већих павиљона, затворених интимних башта, тунела, базена, економских и стражарских објеката).

Репрезентативна здања повезује мешовити полазни концепт у којем су стопљени елементи једносратне балканске варошке куће (са тремом и четвороводним кровом покривеним ћерамидом, истакнутим димњацима, и највећом просторијом у центру приземља) и аристократске нововековне виле у природи (симетрична композиција, централизовани унутрашњи распоред, стилски уређени салони обасјани јаким дневним светлом). Споља посматрано, спрат анкарске резиденције представља директну, али морфолошки проширену парафразу спрата трема главне улазне фасаде двора на Дедињу, док приземни трем опонаша приземну зону дворске фасаде окренуте парку Кошутњак.

Иако између оба здања влада сличност у контурама и силуети, она се, поред наведених димензионалних неуједначености, разликују и по мноштву детаља. Анкарско посланство је композиционо усиљеније и масивније, са сведенијом обрадом појединачних фасада. Ни његово спољно облагање није једнако репрезентативно (уместо брачког мермера примењене су омалтерисане фасаде), а нема ни богату декоративну поткровну пластику и прозорску профилацију.

Сл. 12. Детаљ аркадног шрема (снимио Александар Кагијевић, 2006)

На прочељу анкарског посланства поновљена је хијерархија тремова примењена на дворишним фасадама двора, али у другачијим ритмичким односима (7:5 наспрам београдских 5:3 и 4:1 са улазног прочеља). Отвореност према врту, квадратни модуларни систем компоновања примарних волумена, као и постављање степенишног тракта унутар централног хола, такође повезује оба решења. Краљев двор има и истакнутије таванске прозоре, као и ризалитно истуренији трем јачег испада на главној улазној фасади. Анкарско посланство има мање отвора и већи испад кровне стрехе, због топлије климе. Главе димњака у Анкари више наликују на примере из југоисточне Србије.⁷² У односу на старе варошке куће оријенталног типа, оба здања су лишена традиционалне поделе на харемлук и селамлук, а ни пријемне просторије им нису на спрату, већ у приземљу (док су спаваће и свакодневне пресељене на спрат).

Индикативно је да се у официјелним документима Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, систематизованим у Архиву Југославије, уместо југословенског стилског концепта децидирано наводи да је програм резиденције био „богато заснован у стилу српске византинике“.⁷³ Помиње се и „умерени византијски склоп са применом домаћих мотива“.⁷⁴ Уз то, ни позната опредељења монарха, кога су упућени савременици окарактерисали као „поборника оживљавања и настављања српско-византијског стила“, не иду у прилог претпоставки о југословенском стилском карактеру резиденцијалног здања, пре подупирући залагања српских архитеката за континуитет националног стила, утемељеног у ранијим епохама.⁷⁵ Са друге стране, позната Александрова тежња, с краја двадесетих

година, да нивелише националне културне разлике народа над којима је владао под окриљем идеологије југословенства, даје извесну основу да се са данашње дистанце реализовани склопови могу сагледавати и на нов начин.

Ако архитектуру посматрамо као важно оруђе званичне Александрове идеологије, у анкарском посланству можемо препознати елементе конструисања и експлоатисања југословенског културног идентитета. Теорија примордијалног југословенства, усађена у реторички сегмент остварене архитектуре, повезује обе резиденције уклопљене у „скривене“ интимне вртове (изоловане од стварног историјског света и времена), док павиљонски систем, пејзажно уређење и иконографија скулпторског и архитектонског украса додатно појачава атмосферу атемпоралног блаженства југословенског примордијализма, које се непрекидно обнавља и одржава свој виталитет.⁷⁶ Сходно репрезентативној дипломатској намени, знатно комуникативнији и изложенији увиду јавности, анкарски комплекс је за разлику од дедињског рационалније и мање интимно осмишљен, што не девалвира његову идеологизовану естетску функцију.

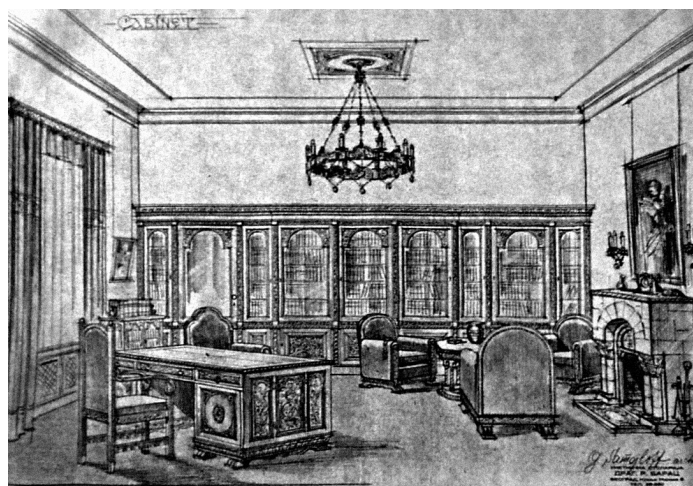
Чини се да је романтичарски сликовито анкарско посланство плодно објединило тежње свог неимара за национално препознатљивом архитектуром, колико и монархове захтеве за интегралну југословенску културу, потврђујући потенцијал једне нове цивилизацијско-уметничке синтезе. Својим слојевитим архитектонским вредностима, резиденција амбасадора је заузела високо место у фолклористичкој грани новог српског стила, док је у идеолошком погледу помогла устоличење југослованске друштвене парадигме, инициране на старијем дедињском двору.

Стилски карактер анкарске резиденције је ипак доминантно српски (подразумевајући све моделистичке недефинисаности и формалистичке недоследности које су обележиле век његове архитектонске кристализације), са ублаженим и минимизираним византијским евокацијама, неомиљеним у Анкари. Поред тога што ју је наручио некадашњи српски регент и пројектовао архитекта доминантног националног стилског усмерења (регентов саборац на фронтима Првог светског рата), она наставља уметничке тежње и понавља морфолошко-структурне обрасце националног стила успостављене знатно пре оснивања Краљевине СХС, а поготово пре прокламовања идеологије југословенства. Са друге стране, није спорно, а ни необично, што је тај проверени репертоар српског стила међуратне фолклористичке варијанте у новом идеолошком контексту ефикасно послужио актуелној унутрашњој и спољнополитичкој стратегији југословенске државе.

Сл. 13. Велики салон у приземљу резиденције (снимила Гордана Мишировић, 2006)

Зачети из романтичарских уметничких побуда, са претходницом у егзистенцијалном историзму осамнаестог века, национални стил и његов фолклористички огранак су током свог дугог постојања, као и данас, често употребљавани у политичке сврхе. Упркос различитим инструментализацијама и повременим вулгаризацијама, предузетим од стране просвећених владара и амбициозних диктатора, једностраних популистичких до конзервативних друштвених идеолога, успешно су се одржали на историјској сцени као изрази

Сл. 14. Григорије Самојлов, скица амбасадоровој кабинети у приземљу резиденције (из збирке Милана Просена)

дубље, првенствено уметничке носталгије. Коришћен при пропагирању различитих друштвених стратегија, од национално-романтичарских, просвећених европејских, модернизацијских, егалитаристичких до клерикалистичких и националистичких, српски фолклоризам је у Анкари примарно подржао југословенску културну оријентацију свог мецене. Разрађујући методологију аутентичног уметничког покрета старог готово читав век, на најбољи начин је подупро тадашње спољнополитичке државне интересе.⁷⁷

НАПОМЕНЕ:

1] Архитектура Краљевог двора на Дедињу од средине осамдесетих година прошлог века до данас више пута је анализирана у домаћој и међународној историографији. Издвајамо следеће прилоге: Ж. Шкаламера, *Архитектура Никола Краснов (1864–1938)*, Свеске Друштва историчара уметности Србије, 14, Београд, 1983, 121–123, 128; Б. Трпковић, *Ситари двор на Дедињу*, Свеске Друштва историчара уметности Србије, 16, Београд, 1985, 100–104; М. В. Ивановић, *Дворови на Дедињу. Српски забрањени праг*, Београд, 1993; Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1994, 278–279; М. Јовановић, *Краљ Александар и руски уметници*, у: *Руска емиграција у српској култури XX века* (књ. 1), Београд, 1994, 93–98; А. Кадијевић, *Раг Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године*, ГГБ, XLIV, Београд, 1997, 235–237; Т. Миленковић, *Руски инжењери у Југославији 1919–1941*, Београд, 1997, 113; Г. Гордић – В. Павловић-Лончарски, *Руски архитекти у Београду*, Београд, 1998, 18–21; А. Кадијевић, *Београдски период рада архитекте Виктора Викторовича Лукомског (1920–1946)*, ГГБ, XLV–XLVI, Београд, 1998/1999, 118–121; М. Ђурђевић – А. Кадијевић, *Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918–1941)*, Centropa, 2, New York, 2001, 143–144; Ј. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000*, Београд, 2002, 116–123; Н. Н. Калинин – М. А. Земляниченко – А.

Кадијевич, *Архитектор высочайше двора. Н. П. Краснов*, Симферополь, 2003, 160–163; S. G. Bogunović, *Dedinje*, у: *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, t. I, Beograd, 2005, 119–123; S. Kallestrup, *Art and Design in Romania 1866–1927*, Boulder, New York, 2006, 163–168; А. Кадијевић, *Један век шражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*, Београд, 2007, 232–236; М. Јовановић, *Српско црквено традиционално и сликарство новије доба*, Београд, 2007, 210; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd, 2007, 179–191; А. Кадијевич, *Основные исторические, идеологические и эстетические аспекты архитектуры русской эмиграции в Югославии*, у: *Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение русского зарубежья* (ред. О. Л. Леикинд), Санкт Петербург, 2008, 330; А. Ignjatovic, *Architecture, Urban Development and the Yugoslavization of Belgrade, 1918–1941*, Centropa, 9, New York, 2009, 110–126.

2] Обимну техничку документацију погледати у Фонду Двора Архива Југославије, а детаље унутрашњег уређења у Збирци планова скица и уметничких слика Архива Србије.

3] Понајвише захваљујући шкотској историчарки уметности Шони Калеструп и београдском архитекти Александру Игњатовићу, чији су скорашњи резултати наведени у напмени бр. 1. Важно је

поменути да је у току израда докторске дисертације *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, коју је на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2010. године пријавила историчарка уметности Тијана Борић.

4] Видети: V. Vouk, *Slike sa Dedinja*, Naš vrt, 11–12, Zagreb, 1934, 190–200; М. В. Ивановић, *нав. дело*, 3–9.

5] Истражујући процес пројектовања двора, његово унутрашње и урбанистичко уређење које је надзирао С. Смирнов, историографи су за сада идентификовали учешће архитеката Виктора Лукомског, Живојина Николића, Николаја Краснова, Едуарда Андреа и декоратера Бернарда Лудвига.

6] Лудвигове нацрте декорације ентеријера старијег дедињског двора видети у бечком архиву Бернарда Лудвига (Bernhard Ludwig Archiv, Wien), на цртежима систематизованим од броја 1559 до 1715; видети и: S. Kallestrup, *нав. дело*, 167, 232.

7] S. Kallestrup, *истио*, погледати дело у целини.

8] О наведеним архитектонским типовима и њиховој потоњој инструментализацији видети: А. Дероко, *Народно неимарство*, I–II, Београд, 1939–1940; Б. Којић, *Ситара ирадска и сеоска архитектура у Србији*, Београд, 1949; Ђ. Петровић, *Ситара бујарска варошка кућа и њен однос према ситарој кући у Србији и Македонији*, Зборник Архитектонског факултета књ. 1, Београд, 1960; А. Дероко, *Фолклорна архитектура у Југославији*, књ. II, Београд, 1964; А. Дероко, *Ситара варошка кућа*, Београд, 1968; J. S. Ackerman, *The Villa. Form and Ideology of Country Houses*, London, 1990; И. Здравковић, *Документи народног сиваралаштва у прошлости*, Београд, 1990; С. М. Ненадовић, *Градска кућа оријенталног сивла*, у: Илустровани речник израза у народној архитектури, Београд, 2002, 273–300; А. Ignjatović, *нав. дело*, 191.

9] Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић (I–III)*, Београд, 2002; А. Кадијевић, *Један век изражања...*, 232–236.

10] I. Lukšić, *Ruski emigranti u Jugoslaviji između dva rata*, Književna smotra, 65–66, Zagreb, 1987, 57–65; М. Јовановић, *Краљ Александар и руски уметници...*, 93–98; А. Кадијевић, *Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата*, ГГБ, XLIX–L, Београд, 2002–2003, 131–142; *Краљ Александар I Покровић и заштитник Руса емиграната* (каталог изложбе), Београд, 2008.

11] Б. Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интелекције*, Београд, 1993; А. Ignjatović, *нав. дело* у целини.

12] Бели двор је изграђен од 1934. до 1936. године према пројекту арх. Александра Ђорђевића са евокацијама на британски неопаладијанизам. О томе видети: М. Р. Ивановић, *нав. дело*, 46–55; Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости...*, 279; С. Тошева, *Конкурс за Бели двор на Дедињу*, ГГБ, XLV–XLVI, Београд, 1998/1999, 133–150; А. Кадијевић, *Ђорђевић Александар*, in: Saur Allgemeines Künstler-Lexikon, Band, 29, München–Leipzig, 2001, 42; Ј. Милетић-Абрамовић, *нав. дело*, 124–127; S. G. Bogunović, *Ђорђевић Александар*, у: Архитектонска енциклопедија Београда..., т. II, 785; М. Просен, *Градишњески ојус архитекције Александра Ђорђевића (1890–1952)*, Наслеђе, VII, Београд, 2006, 184–189; С. Тошева, *Ђорђевић Александар*, у: Српски биографски речник, књ. 3, Нови Сад, 2007, 517; А. Ignjatović, *нав. дело*, 200; С. Тошева, *Србија и Британија. Културни додир иочешком XX века*, Београд, 2007, 73–75.

13] Видети: Z. Manević, *Novija srpska arhitektura*, у: Srpska arhitektura 1900–1970, Београд, 1972, 20–21; Исти, *Folklorizam*, у: Јучерашње градитељство I, Urbanizam Beograda, 53–54, Београд, 1979. (прилог 9); А. Кадијевић, *Момир Корунковић*, Београд, 1996; С. Тошева, *Архитектура Бранислав Којић*, Београд, 1998; Ј. Милетић-Абрамовић, *нав. дело*, 232–239; Н. Пешић-Максимовић, *Сиваралаштво архитектура иодсијакнуто луцима са моравске куће*, Саопштења РЗ-ЗЗСК, XXXIV, Београд, 2002, 403–419; И. Марић, *Традиционално*

ирадишњесство Поморавља и савремена архитектура, Београд, 2006, 66–73; М. Просен, *Архитектура Григорије Самојлов*, Београд, 2006; А. Кадијевић, *Један век изражања...*, 321–330.

14] А. Ignjatović, *нав. дело*, 192.

15] *Истио*.

16] Видети: А. Кадијевић, *Момир Корунковић*, Београд, 1996; Исти, *Архитектура соколских домова Момира Корунковића у Босни и Херцеговини између два светска рата*, Зборник за историју БИХ, 2, Београд, 1997, 303–312; М. Просен, *Градишњески ојус архитекције Александра Ђорђевића...*, 194–195.

17] До 1934. године Југославија је имала посланства у 16 европских држава, док је са другим земљама остваривала дипломатске контакте преко сталних делегата при Друштву народа. Видети: Б. Новаковић, *Београд и сивољна иолијика Краља Александра Карађорђевића (1918–1934)*, Београд, 2004, 93–94.

18] Поред посланства у Анкари, о чему ће бити речи у каснијем излагању, историографи су иницијално анализирали архитектуру и историју амбасада у Берлину и Софији. Видети: З. Маневић, *Архитектура и иолијика (1937–1941)*, ЗЛУ Матице српске, 20, Нови Сад, 1984, 301–302; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 198–200.

19] Видети: Ђ. Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, Београд, 1965, 124–126; А. Kadijević, *Arhitekt Josif Najman (1894–1951)*, Moment, 18, Београд, 1990, 104; Б. Ковачевић, *Лейоша београдских амбасада*, Политика, 23. 11. 1991; Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости...*, 185; М. Јовановић, *Француски архитекци Екшпер и „ар деко“ у Београду*, Наслеђе, III, Београд, 2001, 67–68, 72, 79; Ј. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београ...*, 181–183; Т. Дамљановић, *Чешко-српске архитекцијонске везе 1918–1941*, Београд, 2004, 66; D. Borghese – D. Acović – A. Kadijević, *L'Ambasciata d'Italia a Belgrado e gli edifici Italiani in Serbia e Montenegro*, Belgrado, 2005; А. Кадијевић, *Амбасада Краљевине Италије у Београду*, Наслеђе, VII, Београд, 2006, 51–68; С. Тошева, *Србија и Британија...*, 76–77.

20] М. Јовановић, *Ојленац*, Топола, 1989.

21] *Нова зирага нашег Посланства у Анкари*, Време, 2. 11. 1936, 1.

22] М. Yapp, *The Making of the Modern Near East, 1792–1923*. London – New York, 1987.

23] R. Radić, *Islamska verska zajednica u službi jugoslovenske spoljne politike*, Tokovi istorije, 3–4, Београд, 2000, 39–49.

24] Видети: F. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, London, 1993; *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka* (zbornik radova), Београд, 1994.

25] Прво су 13. марта 1925. године иницијално успостављени, да би октобра исте године односи били озваничени и прецизно утврђени. Видети: Б. Прпа (ур.), *Хронологија модерне српске државе 1804–2004*, Београд, 2004, 213.

26] G. Milton, *Paradise Lost – Smyrna 1922: The Destruction of a Christian City in the Islamic World*, New York, 2008.

27] Б. Новаковић, *нав. дело*, 38.

28] О Петру Ј. Поповићу (1873–1945), видети: З. Маневић, *Поповић Ј. Петар*, у: Лексикон неимара, Београд, 2008. (са старијом литературом), 330. О феномену „државног архитекте“, в.: А. Кадијевић, *Терминологија српске архитекцијонске историографије: Појам „државног“ архитекте*, Архитектура, 102, Београд–Подгорица, 2006, 12.

29] Говор публикован у целини видети у: П. Ј. Поповић, *Краљ Александар Први као љубитељ архитектуре, уметности и шехнике*, Технички лист, 11–12, Загреб, 1935, 153–155.

- 30] Пакт балканског споразума је такође потписан 4. 2. 1934. у Београду, а пре тога је 27. новембра 1933. у Министарству иностраних послова КЈ потписан Пакт о ненападању и пријатељству између Турске и Југославије. Видети: Б. Новаковић, *нав. дело*, 121–122.
- 31] О личности и политичкој улози К. Ататурка видети: Е. Lengyel, *They Called Him Atatürk*, New York, 1962; N. Barber, *Lords of the Golden Horn: From Suleiman the Magnificent to Kemal Atatürk*. London, 1988; М. Теодосијевић, *Mustafa Kemal Atatürk u jugoslovenskoj javnosti*, Београд, 1998; А. Mango, *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Woodstock, NY, 2002; Р. Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, London, 2003.
- 32] М. Теодосијевић, *нав. дело*.
- 33] Н. Edib, *Plamena košulja* (roman iz vremena turske revolucije), Zagreb, 1930; М. Рајчевић, *Аутиографи знаменитих личности XX века: 1910–1931*, Београд, 1931, 11–12.
- 34] М. Svava, *Mustafa Kemal-paša*, Sarajevo, 1931.
- 35] К. Sforca, *Neimari savremene Evrope*, Zagreb, 1932, 293–312.
- 36] С. Симић, *Највећи реформатор садашњице*, Јужни преглед, 7, 11–12, Скопље, 1932.
- 37] Ж. Топаловић, *Турска*, Београд, 1932.
- 38] М. Теодосијевић, *нав. дело*, 221–268.
- 39] М. Световски, *Ататуркова Турска*, Београд, 1938.
- 40] Ататурк је с пратњом лично дочекао краља у Цариграду почетком октобра 1933. године (в.: Б. Новаковић, *нав. дело*, 119).
- 41] М. Теодосијевић, *нав. дело*, 17–29.
- 42] *Истио*, 26.
- 43] Видети: Р. Kinross, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, New York, 1979.
- 44] Отворио ју је кнез намесник Павле априла 1937. Видети: *Otvoranje izložbe turskih umjetnika*, Novo doba, Split, 14. 4. 1937; *Отварање турске изложбе у Музеју кнеза Павла*, БОН, Београд, јун 1937, 371–372; М. Теодосијевић, *истио*, 243; Т. Цвјетићанин (ур.), *Музеј Кнеза Павла*, Београд, 2009, 205.
- 45] Децембра 1935. године основана је Балканска унија пошта и телекомуникација, коју су чиниле Југославија, Румунија, Грчка и Турска (в.: Б. Прпа, ур., *Модерна српска држава...*, 241).
- 46] *Nekadašnji protivnici – novi prijatelji*, Јутарњи лист, Zagreb, 13. 4. 1937.
- 47] Д. М. Јеремић, *Естетичка схваћања Бранка Лазаревића*, у: Критичар и естетски идеал, Титоград, 1965, 119–144.
- 48] Пре њега, од 1918. до 1934. године амбасадори у Турској били су Јеврем Тадић, Љубомир Нешић и Велизар Јанковић (Б. Новаковић, *Београд и српска политика...*, 91).
- 49] Видети: Б. Лазаревић, *Којим путем?*, СКГ, 4, књ. IV, Београд, 16. 10. 1921, 281–291; *Којим путем?*, СКГ, 5, књ. 4, 1. 11. 1921, 360; *Наш улаз виђења*, СКГ, 8, књ. XXXVIII, Београд, 16. 4. 1933, 597; *Југословенска културна проблематика*, СКГ, 4, књ. XLIX, 16. 6. 1940; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 118, 136–137, 192, 193, 209.
- 50] А. Ignjatović, *истио*, 315.
- 51] О кући Р. Лазаревић в.: М. Просен, *Грађевински опис архитектуре Александра Ђорђевића...*, 190–192. О романтичном типу вила у београдској међуратној архитектури, упадљиве анационалне провенијенције, в.: Љ. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција...*, 210–231.
- 52] О архитектури у Анкари и Турској током Ататуркове владавине в.: J. Landau (ed.), *Atatürk and the modernization of Turkey*, Boulder, 1984; S. Bozdogan – A. Kasaba (eds.), *Rethinking modernity and national identity in Turkey*, Washington, 1997; S. Bozdogan, *Modernism and Nation Building. Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, Washington, 2001; B. Dogramaci, *Im Dienste Ataturks Deutschsprachige Architekten und Bildhauer in der Türkei*, in: Politische Kunst, Hamburger Forschungen zur Kunstgeschichte III, Berlin, 2004, 97–120.
- 53] Закон о уређењу Министарства спољних послова и дипломатских и конзуларних представништава у иностранству донет је 25. марта 1930. године (в.: Б. Прпа, ур., *Модерна српска држава. Хронологија...*, 227).
- 54] Видети: *Амбасага Југославије у Анкари*, Архив Југославије, збирка планова бб (23). Цртежи 1:200, комплетан елаборат; ф 1395, планови из 1931. године, технички прегледани 1932, издање до 1936, сигн. Коста Јов. Јовановић; видети и обиље текстуалних докумената и извештаја у фонду АЈ бр. 62.
- 55] А. Кадијевић, *Један век...*, 236, 288; Х. Туцић, *Дело архиепископа Војина Симеоновића између два светска рата*, Наслеђе, IX, Београд, 2008, 159–160. О конкурсима тог времена и противречности ма које су оптерећивале њихово функционисање, видети: Б. Којић, *Друштвени услови развоја архиепископске струге у Београду 1920–1941. год.*, Београд, 1978, 199–257.
- 56] Нацрт и податке нам је љубазно уступио колега Милош Јуришић, истраживач архитектуре Београда.
- 57] Видети: Х. Туцић, *нав. дело*, 159. Прљевићев рад се чува у планотеци београдског Музеја науке и технике, Збирка радова М. Прљевића (ф. 111.317/1).
- 58] П. Ј. Поповић, *нав. дело*, 154.
- 59] О личности и делу К. Ј. Јовановића видети: С. Стојановић, *Српски неимар*, Београд, 1912, 26, 30–31; *Косија Ј. Јовановић*, у: Ко је ко у Југославији, Загреб–Београд, 1928, 59; С. Станојевић – В. Петровић, *Косија Ј. Јовановић*, Народна енциклопедија, СХС, Загреб, 1925–1929, књ. 2, 170; Аноним, *Г. Архиепископ Косија Ј. Јовановић*, Правда, 26. 1. 1934; Н. Несторовић, *Грађевине и архиепископи у Београду прошлог столећа*, Београд, 1937, 74; Ж. Шкаламера, *Обнова „српског стила“ у архиепископији*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, 5, Београд, 1969, 215; Б. Несторовић, *Прејед стаменика архиепископије у Србији XIX века*, Саопштења РЗЗСК, X, Београд, 1974, 150–151; Б. Којић, *Друштвени услови развоја архиепископске струге у Београду 1920–1940. године*, Београд, 1979, 80; М. Јовановић, *Ојленец*, Топола 1989; В. Б. Шолаја – А. С. Магдић, *Инжењери у Књажевци/Кнежевини Србији од 1834. године до завршетка Првог светског рата*, Београд, 1994, 43; И. Продановић-Ранковић, *Тојола са Ојленцем*, у: Споменичко наслеђе Србије, Београд, 1998, 416; 3. Маневић (ур.), *Јовановић Јов. Косија*, у: Лексикон српских архитеката 19. и 20. века, Београд, 1999, 85; Ж. Милисавец, *Историја Мајнице српске 1880–1918*, књ. 3, Нови Сад, 2000, 406; 3. Маневић (ур.), *Јовановић Ј. Косија*, у: Лексикон српских неимара, Београд, 2002, 82–83; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd, 2007, 143–145, 192–199; А. Кадијевић, *Један век изражења националног стила у српској архиепископији (средина XIX – средина XX века)*, Београд, 2007, 128–130; М. Јовановић, *Српско црквено грађевинарство и сликарство новије доба*, Београд, 2007, 180–186; Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд, 2007, 239; И. Продановић-Ранковић, *Тојола са Ојленцем*, у: Споменичко наслеђе Србије, Београд, 2007, 422; 3. Маневић (ред.), *Јовановић Јов. Косија*, у: Лексикон неимара, Београд, 2008, 180; А. Кадијевић, *Јовановић Ј. Косија*, у: Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад, 2009, 541.
- 60] А. Кадијевић, *Јовановић Ј. Косија...*, 541.

- 61] М. Јовановић, *Ойленац...*, 50–51.
- 62] А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 193.
- 63] *Сѝара и нова Анкара*, Политика, 28. 10. 1936, 5.
- 64] *Исѝо*.
- 65] А. Ignjatović, *исѝо*, 196–197.
- 66] Видети извештај Режијског одбора упућен председнику Министарског савета М. М. Стојадиновићу од 22. 2. 1937. године у Архиву Југославије, фонд бр. 62, фасц. бр. 1396.
- 67] Видети: М. Teodosijević, *нав. дело*, илустративни прилози бр. 32 и 115. На уступљеној фотографији, овде репродукованој, срдечно захваљујемо колеги Милошу Јуришићу.
- 68] О динамизму форме видети: Р. Arnhajm, *Dinamika arhitektonske forme*, Beograd, 1991.
- 69] А. Ignjatović, *нав. дело*, 193.
- 70] Видети: М. Просен, *Архиѝекѝа Гриѝорије Самојлов*, Београд, 2006, 22 (са старијом литературом).
- 71] М. Р. Ивановић, *нав. дело*, 4.
- 72] С. М. Ненадовић, *нав. дело*, 294.
- 73] Видети извештај Режијског одбора упућен председнику Министарског савета М. М. Стојадиновићу од 22. 2. 1937. године у Архиву Југославије, фонд бр. 62, фасц. бр. 1396.
- 74] А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 197.
- 75] Ж. Шкаламера, *Обнова „срѝској сѝила“ у архиѝекѝури*, ЗЛУ Матице српске, 5, Нови Сад, 1969, 191–236; З. Маневић, *Романѝична архиѝекѝура*, Београд, 1990; М. Јовановић, *Почеци срѝској сѝила*, Зборник Народног музеја, XVII-2, Београд, 2004, 303–309; А. Кадијевић, *Један век ѝражења националној сѝила у срѝској архиѝекѝури (средина XIX – средина XX века)*, Београд, 2007.
- 76] А. Ignjatović, *нав. дело*, 193.
- 77] Овај прилог је проистекао из рада на пројектима „Програмске основе српске уметности двадесетог века“ (у Министарству науке и животне средине Републике Србије) и „Српска архитектура у 19. и 20. веку“ (у Матици српској). При сакупљању грађе за овај прилог помогло нам је више колега, којима срдечно захваљујемо: Гордани Митровић, Марти Тишми, Милану Просену, Ивану Р. Марковићу и Милошу Јуришићу.

Summary: ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

ON THE ARCHITECTURE OF THE YUGOSLAV DIPLOMATIC MISSION IN ANKARA

The King's Palace in Dedinje (1924–29) commissioned by King Alexander I Karadjordjević inspired the design of several government buildings whose style is close to the folklorized version of the national style developed under the direct influence of the King and his ideological like minds. Identified as belonging to the same architectural corpus so far are the State Hotel on Avala (1931), a few competition designs for the White Palace in Dedinje (1934), and the Yugoslav diplomatic missions in Ankara (1932–36) and Sofia (1935–41), but it also seems to include the designs for the embassy in Tirana (1938) and a few Sokol Society buildings in the country. They are related in terms of type and composition, and show corresponding contents in terms of style, rhetoric and landscape. The Yugoslav embassy compound in Ankara stands out as the most complete statement of the programmatic ideas heralded by the Dedinje residence.

Construction of the Yugoslav embassy in Ankara had huge political, economic and cultural importance for the development of relations between the Kingdom of Yugoslavia and the Republic of Turkey. Its location and distinctive style ensured it a special place among the residential and public buildings in the new capital of Turkey.

The ideologist of the entire undertaking was Branko Lazarević (1883–1961), an eminent Serbian aesthetician and diplomat, from 1934 serving as ambassador of Yugoslavia to Turkey. There are indications that he had pleaded with the King for the architecture of the embassy to emulate conspicuously the sumptuous Dedinje residence in form and structure. As a steadfast advocate of the ideology of primordial Yugoslavism, admirer of folk epics and champion of a return to the ancient Slavic and Balkano-Illyrian “founts”, he saw the Dinaric type of the Balkan townhouse smoothly fitted into landscape as the desirable architectural emblem of modern state identity.

The paradigmatic role of the Dedinje palace proved to be politically justified in Ankara, given the Turkish leader Atatürk's open sympathies for the Yugoslav sovereign and his regional initiatives. In the early 1930s Atatürk made a gift of land to the Kingdom of Yugoslavia, a sizeable rectangular lot in the elite city quarter on the slopes of Çankaya, the elevation which gave its name to an entire district. In 1932, the Yugoslav Ministry of Construction organized a competition by invitation pursuant to the law on diplomatic missions. The winning design, by the architect Kosta J. Jovanović, had been prepared in 1931 in the favoured “folk” spirit. Little information about the competition has survived, but Vojin Simeonović and Miladin Prljević are known to have been invited as well.

The main residential building, comprising a basement, a ground floor and an upper floor, is cubic in form and shows differently treated façades. It is arranged on a central plan (16 by 16 m), and the front is 20 m in height (16 m to the roof ridge). The massiveness of its boxlike silhouette is counterbalanced by a picturesque double porch, developed on both floors as the main compositional motif of the front façade. Behind the ground-floor arcade, which is not organically connected with the main interior rooms, is a five-bay wall arcade, while the upper floor shows a seven-bay one. A shifting plastic rhythm considerably lightens the effect of the massive whole, introducing diversity, formal dynamism and effective contrasts of light and shade. Another distinctive feature of the residence is the emphasized “fifth” façade, conceived folkloristically in the form of a hip roof enlivened by effective attic windows and tall chimneys with decorative “caps”. Allusions to the baronial mansions from the first half of the 19th century in Serbia and to the King's Palace in Dedinje are obvious. They predominate in the exterior design, while the interior layout draws more heavily on the Dedinje residence.

General analogies between the Dedinje residence and the Ankara building suggest a close conceptual and aesthetic relationship. In spite of the difference in space and size, the two are conspicuously related in compositional, plastic and rhetoric terms. They also share in common the interaction of representative residential and landscape architecture designs, except that the Ankara complex is considerably smaller in area (the park with structures covers about two hectares as opposed to Belgrade's fifteen), while in terms of cubature the mission is smaller by nearly two-thirds than the Dedinje palace (which encompasses 3,278 sq m). The Ankara complex also lacks sacral buildings (chapels, churches) and a more elaborate communication network (wide terraces, long arcaded porticos, larger pavilions, intimately enclosed gardens, tunnels, pools, service and guard buildings).

The two representative buildings are related by a mixed initial design which blends elements of the Balkan two-floor townhouse (with a porch and a hip roof covered with barrel roof tiles, prominent chimneys, the largest room at the centre of the ground floor) and those of the nature-surrounded aristocratic mansion of the modern age (symmetrical composition, centrally arranged interior layout, sunlit drawing rooms furnished with antique furniture). The upper floor of the Ankara residence is a direct but morphologically elaborated paraphrase of the front upper-floor porch of the Dedinje palace, while its ground-floor porch emulates the ground-floor zone of the Dedinje façade facing Košutnjak Park.

Although similar in outline, the two buildings differ in many details other than size. The Ankara one is more stilted and massive in composition, with a simpler treatment of individual façades. Its exterior facing is not nearly as impressive (plastered façades instead of marble facing), and it lacks the rich architectural ornamentation capping the top of the front wall and window mouldings.

Assuming that architecture was an important instrument of Alexander's official ideology, one may recognize in the Ankara residence elements of constructing and exploiting a Yugoslav cultural identity. The primordial Yugoslavism theory, which informs the architecture's rhetoric, connects the two residences fitted into “hidden” intimate gardens (isolated from the real, historical, world and time), while the pavilion system, landscape design and the iconography of the sculptural and architectural decoration add to the atmosphere of timeless bliss of Yugoslav primordialism revitalized and perpetuated over and over again. Much more communicative and accessible to the public, in accordance with its representative diplomatic purpose, the Ankara complex is more rational and less intimate too, but that does not degrade its ideologized aesthetic function.

The romantically picturesque building at Ankara seems a fruitful combination of its designer's striving for a nationally recognizable architecture and the monarch's insistence on an integral Yugoslav culture, thereby asserting the potential of a new civilizational-artistic synthesis. Its diverse architectural merits has ensured it a high place within the folkloric stream of the new Serbian style, while, ideologically, it helped inaugurate a new social paradigm initiated by the earlier Dedinje palace.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 King's Palace, picture postcard

Fig. 2 Ambassador Lazarević and his staff in front of the Ankara residence (collection of Miloš Jurišić)

Fig. 3 Dimitrije Jurišić, sketch of the Ankara residence (collection of Miloš Jurišić)

Fig. 4 Miladin Prljević, perspective drawing of the Ankara residence (collection of Aleksandar Kadijević)

Fig. 5 Vojin Simeonović, design for the Ankara residence (collection of Aleksandar Kadijević)

Fig. 6 Ankara residence, floor plan (Archives of Yugoslavia)

Fig. 7 Ankara residence, courtyard façade (Archives of Yugoslavia)

Fig. 8 Ankara residence, front façade (Archives of Yugoslavia)

Fig. 9 Administrative building (photo Aleksandar Kadijević, 2006)

Fig. 10 Ankara residence, front façade (photo Gordana Mitrović, 2006)

Fig. 11 Ankara residence, front façade, detail (photo Aleksandar Kadijević, 2006)

Fig. 12 Arcaded porch, detail (photo Aleksandar Kadijević, 2006)

Fig. 13 Ankara residence, ground-floor drawing room (photo Gordana Mitrović, 2006)

Fig. 14 Grigorije Samojlov, sketch of the ambassador's ground-floor study (collection of Milan Prosen)

ФАБРИКА ХАРТИЈЕ МИЛАНА ВАПЕ

Оачувани објекти индустријске намене у Београду представљају материјално сведочанство технолошког, привредног, друштвеног, урбанистичког и архитектонског развоја града. Вредности и карактеристике ове посебне и целовите области културне баштине, настале у периоду од последње четвртине деветнаестог века до почетка Другог светског рата, изражени су у очуваним читавим фабричким комплексима, производним зградама и технологији.

Појава и развој индустрије током прве половине деветнаестог века у Београду, услед отежаних политичких, друштвених и економских околности, одвијала се веома споро и то само у појединим индустријским гранама, првенствено заснована на занатској производњи. Унапређење и развој српске привреде у највећој мери омогућила су три битна чиниоца која су се догодила у последње три деценије деветнаестог века: доношење првог закона о индустрији, изградња железнице и увођење електричне енергије у производне погоне. С тим процесима започет је интензиван развој индустрије, која је уједно утицала на бржи развој града и урбанизацију уопште. Индустријске зоне и први фабрички комплекси углавном су подигнути на некадашњој периферији Београда и то уз важне комуникације – главне магистралне путеве, железничку пругу, обале река Саве и Дунава.

Подизање прве фабрике хартије у Београду било је актуелно још тридесетих година деветнаестог века, с обзиром на то да је држава имала велике трошкове због куповине штампарске хартије из суседне Аустрије за потребе снабдевања Државне књигопечатње. Међутим, прва производња папира отпочета је тек у првој деценији прошлог века. Као и многе индустријске гране у Србији, своје зачетке имала је у занатству. Њен оснивач био је Милан Вапа (1874, Смедеревска Паланка – 1939, Београд).